

علل عدم گرایش جوانان به اجرای تعالیم دینی و بیان راهکار

سیده معصومه غمیلوی^۱

چکیده

پدیده عدم گرایش جوانان به اجرای تعالیم دینی، یکی از مشکلات اساسی جامعه کنونی است که همواره دغدغه‌هایی برای خانواده‌ها به وجود آورده و تهدیدهای جدی برای نسل جوان محسوب می‌شود. این مقاله با هدف شناسایی علل عدم گرایش جوانان به تعالیم دینی و ارائه راهکارهایی برای تقویت انگیزه دینی در آنان تدوین شده است. با رویکردی توصیفی - تحلیلی، ابتدا ویژگی‌های دوران جوانی، از جمله تأثیر دوستی‌ها، اهمیت هویت‌یابی و نیاز به تعاملات اجتماعی بررسی شده است. سپس عوامل مؤثر بر کاهش انگیزه دینی جوانان، از جمله عوامل فردی (چون تمایل به آزادی و استقلال)، خانوادگی (نظیر کمبود آموزش و نظارت والدین)، اجتماعی (نظیر تأثیر همسالان و تبلیغات رسانه‌ای)، و آموزشی (ضعف در شیوه‌های آموزشی) مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در پایان، راهکارهایی چون تقویت نقش خانواده، بازنگری در نظام آموزشی، و بهره‌گیری صحیح از رسانه‌ها پیشنهاد شده است تا جوانان را به سوی ارزش‌های دینی جذب و انگیزه آن‌ها را در پیروی از این تعالیم افزایش دهد.

کلیدواژه

تعالیم دینی - جوان - دین - گرایش جوانان - گرایش دینی

^۱ مقطع تحصیلی: سطح ۲.

نام حوزه: حوزه علمیه الغدير - خواهران.

پست الکترونیکی: Ya.mahdia^{۸۰}@gmail.com

مقدمه

در جوامع کنونی نقش دین و معنویت در زندگی فردی و اجتماعی افراد همچنان مهم و تأثیرگذار است؛ اما بررسی‌ها نشان می‌دهد که جوانان نسبت به نسل‌های پیشین، علاقه کمتری به اجرای تعالیم دینی نشان می‌دهند. این تغییر نگرش می‌تواند پیامدهای عمیقی بر هویت فردی، انسجام اجتماعی و حتی سلامت بر روان جوانان داشته باشد. باتوجه به ضرورت دین در زندگی بشریت و اجرای قوانین و حدود الهی که به سعادت و کمال بشر می‌انجامد؛ نهادینه شدن آن از سن جوانی از اهمیت زیادی برخوردار است.

در رابطه با این مسئله آثار بسیاری در قالب کتاب، پایان‌نامه و مقاله نگاشته شده است؛ از جمله منابع خاص شامل: کتاب علت دین‌گریزی جوانان از آقای محمدحسین جلالی، مجله مکاتبه و اندیشه "زمستان ۱۳۹۱" (عوامل دین‌گریزی جوانان از منظر دین) و همچنین مقاله علل دین‌گریزی جوانان و گرایش آنان به فرهنگ غرب و راهکارهای مقابله با آن (مؤلف: عالیه باقری). ولی مسئله این است که چرا باتوجه به مقالات و کتاب‌ها و ارائه راهکارهای آسیب‌شناسی، هنوز ما شاهد عدم گرایش جوانان به اجرای تعالیم دینی هستیم.

مقاله پیش رو به روش توصیفی - تحلیلی است که به علل عدم گرایش جوانان و بیان راهکار پرداخته و مهم‌ترین یافته‌های این مقاله حاکی از آن است که دین‌گریزی مقوله تک علیتی نیست. بنابراین، ابتدا باید ویژگی‌هایی که مختص دوران جوانی است را بشناسیم تا بتوانیم جوانان را درک کنیم. این ویژگی‌ها می‌تواند علاقه به دوستی با همسالان، الگوپذیری، علاقه به محیط مناسب برای رشد ذهنی و... باشد. سپس بعد از شناخت این ویژگی‌ها باید علل عدم گرایش جوانان را بررسی کنیم تا راهکارهای مناسبی ارائه دهیم. این علل می‌تواند از عوامل فردی و محیطی باشد. در ادامه با ارائه راهکارها، به جوانان کمک کنیم تا در راستای دین قدم بردارند؛ این راهکارها از خانواده، مربیان معلمان شروع شده، با بازنگری در نظام آموزشی و استفاده مطلوب از رسانه ادامه یافته و با تقویت هویت دینی جوانان و برنامه‌های مشاوره‌ای خاتمه می‌یابد.

۱- مفهوم شناسی واژگان

برای پرداختن به این مقاله باید واژگان زیر بررسی شود.

۱-۱ تعالیم دینی

تعالیم یا آموزه‌های دینی به همه آموخته‌های دینی گفته می‌شود که باتوجه به محتوا و کارکردهای آن به سه دسته (اعتقادات، اخلاقیات و احکام) تقسیم می‌شود.^۱

۱-۲ جوان

هر چیز کم سن. مقابل پیر.

آنکه یا آنچه زمان زیادی از عمرش نگذشته است، کم سن و سال.^۲

۱-۳ دین

۱- دین: آیین، کیش ۲- راه، روش^۳

در قرآن کریم نیز آیاتی وجود دارد که از آن‌ها معنای جزا، شریعت و قانون، طاعت و بندگی استنباط می‌شود.^۴ با توجه به توضیحاتی که داده شد در معنای اصطلاحی دین چنین آمده است: دین مجموعه عقاید، اخلاق، قوانین و مقرراتی است که برای اداره امور جامعه انسانی و پرورش انسان‌ها است.^۵

۲- اهمیت دوران جوانی

دوران جوانی، چون سرمایه گران‌بها دارای ارزش و اهمیت است. ایام جوانی رسیدن به مرتفع‌ترین و عالی‌ترین منازل زندگی است. در دیدگاه جوان مناظر زیبا و چشم‌اندازهای مطبوع و دل‌پسند، بسیار است. روح جوان لبریز از آمال و آرزو و سرشار از عشق و امید است. ایام جوانی دوران درخشندگی و فروغ زندگی است. دوران سرور و شادمانی، دوران قوت و قدرت، دوران نشاط و امید، دوران کار و کوشش و دوران شور و هیجان.^۶

^۱ مصباح یزدی، قرآن شناسی، محقق: محمود رجبی.

^۲ انوری، فرهنگ بزرگ سخن / معین محمد، فرهنگ لغت معین.

^۳ معین محمد، فرهنگ لغت معین.

^۴ علیزاده بیوک، حیات تعقلی اسلام، ص ۶۶، ۷۰ و ۷۲.

^۵ جوادی آملی، شریعت در آینه معرفت، ص ۹۳ - ۹۵.

^۶ فلسفی، جوان از نظر عقل و احساسات، ص ۳.

در اهمیت این دوران همین بس که پیامبر اکرم (ص) چنین سفارش فرموده‌اند: «برتری جوان عابدی که در جوانی خود ره بندگی پیش گرفته، بر پیری که در بزرگسالی به عبادت روی آورده همچون برتری فرستادگان الهی بر دیگر مردمان است.»^۱

۳- ویژگی‌های دوران جوانی

مقام معظم رهبری، به زیبایی تمام دوران جوانی را توضیح می‌دهند: «جوانی، یک پدیده درخشان و یک فصل بی‌بدیل و بی‌نظیر از زندگی هر انسانی است. جوان در دوره جوانی، بخصوص در آغاز جوانی، تحلیلات و انگیزه‌هایی دارد. چون در تکمیل هویت جدید خود است، مایل است شخصیت جدید او به رسمیت شناخته شود؛ که غالباً این اتفاق نمی‌افتد و پدر و مادرها جوان را در هویت و شخصیت جدید او گویا به رسمیت نمی‌شناسند. جوان احساسات و انگیزه‌هایی دارد؛ رشد جسمانی و روحی دارد؛ به دنیای تازه‌ای قدم گذاشته است که غالباً دور و بری‌ها، خانواده، کسان، افراد در جامعه، از این دنیای جدید بی‌خبر و بی‌اطلاع می‌مانند، یا به آن بی‌اعتنایی می‌کنند؛ لذا جوان احساس تنهایی و غربت می‌کند. جوان احساس می‌کند در وجود او انرژی‌های متراکمی وجود دارد؛ توانایی‌هایی را در خود احساس می‌کند؛ هم از لحاظ جسمانی، هم از لحاظ فکری و ذهنی. جوان برای اولین بار با دنیای بزرگی در دوره جوانی مواجه می‌شود که این دنیا را تجربه نکرده و از این دنیا چیزهای زیادی نمی‌داند؛ بسیاری از حوادث زندگی برای او پیش می‌آید که تکلیف خودش را در مقابل آنها نمی‌داند؛ احساس می‌کند که احتیاج به راهنمایی و کمک فکری دارد.»^۲

با شناخت ویژگی‌های جوان (استقلال عاطفی نسبت به بزرگان، روحیه انتقادی و عدم انتقادپذیری، احساس فداکاری، گذشت و ایثار، ابراز تشخص و هویت اجتماعی و...) می‌توان او را هر چه بهتر در ارتقای شخصیتی یاری کرد؛ که در این مقاله فقط به سه ویژگی اشاره شده است.

۳-۱- علاقه به دوستی با همسالان

انس‌طلبی از گرایش‌های ذاتی انسان است. همه انسان‌ها با کسانی که در زمینه‌ای مادی یا معنوی دارای نقاط مشترک‌اند، طرح دوستی می‌ریزند.

^۱ محمدی ری شهری، طباطبایی، حسینی، منتخب میزان الحکمه، ج ۱، ص ۲۹۰.

^۲ از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در دیدار با جوانان، اول اردیبهشت ۱۳۷۹.

^۳ ن.ک. دبیرخانه شورای عالی جوانان، جایگاه جوانان در پرتو منشور تربیتی نسل جوان، ص ۳۴.

پیامبر (ص) می‌فرماید: «هر انسانی در روش‌های دینی از رفیق خود پیروی می‌کند، بنابراین هر یک از شما در انتخاب رفیق خود دقت کافی را مبذول بدارد.»^۱ جوان اهل دوستی، صمیمت و تعاطف است. آنان دربارهٔ دوستان خود متعصب و لجوج هستند و در خصوص پایه‌های روابط با آنان سرسختی و پافشاری از خود نشان می‌دهند؛ حتی در مواردی ممکن است از پدر و مادر ببرند اما در حق دوستان خود سرمایه‌گذاری کنند. سنگ صبور دوستان هستند، به حمایت و همدردی آن‌ها اطمینان دارند و مانع از ورود عوامل تزلزل‌آفرین در زمینهٔ دوستی خود با آنان هستند.^۲

۳-۲ علاقه به محیط مساعد برای رشد ذهنی

محیط عبارت است از عوامل و نیروهای خارج از فرد که می‌توانند در رفتار او مؤثر واقع شوند.^۳ بنای تربیت جوان بر این اصل استوار است که وی با حداکثر ابعاد فرهنگی آشنا و با ارزش‌های آن سازگار گردد. زمینه‌سازی برای کنجکاوی و چراجویی وی به گونه‌ای باشد که ذهن هشیار و علایق جوان را سیراب سازد، زندگی اجتماعی او را متعادل و نظام ارزش‌هایی را که سزاوار شخصیت انسانی است، از آن او کند.^۴ چه بسیارند عوامل و شرایطی که ذهن نوجوان را به خود مشغول می‌دارند و زمینه را برای درهمی و آشفتگی فراهم می‌سازند.^۵

۳-۳ احراز شخصیت

شخصیت، در واقع رفتارهایی است که فرد به منظور سازگاری با محیط خویش و در نتیجه بهتر زیستن از خود بروز می‌دهد. جوهر شخصیت، عمل فرد است، که در حقیقت نشان‌دهندهٔ خود اوست.^۶ احراز شخصیت و اثبات وجود در جوانان مبین رشد و پیشرفت قوای بدنی و فکری از نشانه‌های آخرین دورهٔ رشد است.^۷

^۱ أبو داود، سنن أبی داود، محقق: شعیب الأرنؤوط - محمد کامل قره بللی، ج ۷، ص ۲۰۴، ح ۴۸۳۳.

^۲ قائمی، دنیای جوانی، ص ۱۴۱.

^۳ قلی‌زاده، کلیات روانشناسی، ص ۲۷۵.

^۴ قائمی، دنیای جوانی ص ۳۱۷.

^۵ همان، ص ۲۲۵.

^۶ محمدیان، بلوغ، ص ۵۴.

^۷ قائمی، دنیای جوانی، ص ۱۰۳.

۵-۳-۲ همدلی، میانه روی و انعطاف پذیری با جوان

جوان موجودی عاطفی، زودرنج و شکننده است. اگر با جوان با همدلی و احترام رفتار شود به آسانی می‌توان در قلب او نفوذ کرد.^۱ پیامبر اکرم (ص) توصیه فرمودند: «بر شما باد به جوانان که قلب آنان رقیق‌تر و آماده پذیرش خیر است.»^۲

استاد مطهری داستانی را نقل می‌کند که گویای این حقیقت است: «یک روز یکی از مقدس مابهایی، شخصی را که به مسجد می‌آمد و نماز جماعتش ترک نمی‌شد سرزنش کرد که اگر مسلمانی، چرا ریش را این‌طور کرده‌ای؟ او از همان جا سجاده را بر می‌دارد و می‌گوید: این مسجد و این نماز جماعت و این دین و مذهب مال خودتان؛ رفت که رفت!»^۳

مربی باید با تحمل و بردباری و انعطاف‌پذیری، با جوانان بزرگوارانه رفتار کند؛ زیرا هرگز نمی‌توان با خشم و خشونت، با جوان مواجه شد و به او آموزه‌های دینی را آموزش داد؛ چون روح جوان بسیار آسیب‌پذیر است و در برابر برخورد قهرآمیز واکنش نشان می‌دهد.

۵-۳-۳ جلب اعتماد و احترام به عقاید جوان

آموزش مسائل دینی در صورتی مفید می‌باشد که اعتماد جوان را جلب کند. بدون جلب اعتماد نمی‌توان در جوان نفوذ کرد، برای این کار باید به جوان شخصیت داده شود و از به کار بردن الفاظ تحقیرآمیز خودداری کرد. همچنین یکی از خواسته‌های طبیعی نوجوانان و جوانان این است که مانند بزرگسالان به عقایدشان احترام گذاشته شود. از این رو اسلام به مسلمانان دستور می‌دهد: «به معبود کسانی که غیر خدا را می‌خوانند دشنام ندهید، مبدا آنها نیز از روی ظلم و جهل، خدا را دشنام دهند».^۴ در شأن نزول این آیه، نقل شده است که گروهی از مسلمانان به بت‌ها و معبودان مشرکان، سب و توهین می‌کردند؛ آیه نازل شده و آنان را از این کار بازداشتی است.^۵

^۱ انصاری، راهکارهای جذب جوانان به دین، ص ۸.

^۲ فیض کاشانی، محجة البیضاء، ج ۳، ص ۱۲۲.

^۳ ن.ک. مطهری، حماسه حسینی، ج ۲، ص ۱۰۱.

^۴ انعام: ۱۰۸.

^۵ طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر قرآن، جلد ۴، ص ۵۳۷.

نتیجه‌گیری

باتوجه به مطالب فوق درمی‌یابیم که علل عدم گرایش جوانان به تعلیم دینی فقط محدود به خود آن‌ها نیست... بلکه به عوامل مختلفی وابسته است. از جمله محیط‌های اجتماعی همچون خانواده و جامعه که مسئولیت عمده‌ای را در تعلیم و تربیت بر عهده دارند. این مسئولیت‌ها با ورود یک نسل به دوره نوجوانی و جوانی پررنگ‌تر می‌گردد. جهت برخورداری از نسلی پاک و دین‌دار باید دو اصل شناسایی عوامل دین‌گریزی و روش‌های جذب جوانان به دین را، در هدایت آن‌ها مدنظر قرارداد. علل مختلفی موجب بروز دین‌گریزی در جوانان می‌گردد که باید با نگرشی دقیق و عمیق در آموزه‌های دینی و سیره پیشوایان الهی و نیز تعمق در نیازهای زمان، روش‌های اجرایی برای پیشگیری و مقابله با این عوامل و جذب جوانان به دین را بیابیم.

همچنین برای جذب جوانان به دین، نیاز است که کتب، مقالات و منابع بیشتر و متنوع‌تری خوانده شود تا راهنمایی جوانان آسان‌تر و مؤثرتر واقع شود؛ و بتوان جامعه‌ای با جوانان دین‌دار و معتقد تربیت کرد؛ زیرا که آینده یک جامعه وابسته به جوانان آن است. مطمئناً راه طولانی‌ای برای جذب جوانان به تعلیم دینی وجود دارد و باید صبر و شکیبایی زیادی به کار برد؛ امید است باتوجه به روحیات جوانان، شناخت و درک آن‌ها و ارائه راهکارهای مناسب برای جذب جوانان به تعلیم دینی؛ در آینده، شاهد افزایش گرایش جوانان به دین باشیم.

فهرست منابع

- (۱) قرآن کریم
- (۲) نهج البلاغه
- (۳) احمدی، احمد، روان‌شناسی نوجوانان و جوانان، بی جا، بی نا، بی تا.
- (۴) اکبری، محمود، مذهب گرایی و مذهب گریزی جوانان، قم: فتیان، بی تا.
- (۵) انصاریان، حسین، دیار عاشقان، جلد ششم، تهران: پیام آزادی، ۱۳۷۳ هـ.ش.
- (۶) انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: انتشارات سخن، بی تا.
- (۷) پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، قم: حلم، ۱۳۸۴ هـ.ش.
- (۸) جوادی آملی، عبدالله، شریعت در آینه معرفت، تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۷۳ هـ.ش.
- (۹) حسینی بهشتی، محمد، باید‌ها و نباید‌ها، تهران: بقعه، ۱۳۸۰ هـ.ش.
- (۱۰) خمینی، روح‌الله، صحیفه امام (ره)، جلد ششم و هفتم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۹ هـ.ش.
- (۱۱) _____، جهاد اکبر یا مبارزه با نفس، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، بی تا.
- (۱۲) دبیرخانه شورای عالی جوانان، جایگاه جوانان در پرتو منشور تربیتی نسل جوان، تهران: اسپید، چاپ اول، زمستان ۱۳۷۹ هـ.ش.
- (۱۳) سجادی، محمدکاظم، صهیونیسم و تلاش برای نابودی جوامع بشری، همدان: دانشجو، ۱۳۷۸ هـ.ش.
- (۱۴) طباطبایی، محمدحسین، المیزان، قم: بنیاد علمی و فکری علامه، بی تا.
- (۱۵) علیزاده، بیوک، حیات تعقلی اسلام، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱ هـ.ش.
- (۱۶) فلسفی، محمدتقی، جوان از نظر عقل و احساسات، تهران: هیئت نشر معارف اسلامی، آذرماه ۱۳۴۴ هـ.ش.
- (۱۷) قائمی علی، دنیای جوانی، تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، چاپ اول، بهار ۱۳۹۳ هـ.ش.
- (۱۸) قرائتی، محسن، گناه‌شناسی، تهران: پیام آزادی، ۱۳۷۱ هـ.ش.
- (۱۹) قلی‌زاده، فرض الله، کلیات روان‌شناسی، جلد اول، تبریز: احرار، چاپ اول، بی تا.

- (۲۰) کلینی، محمد بن یعقوب، **اصول الکافی**، جلد اول، مترجم: سید جواد مصطفوی، تهران: علمیه اسلامیة، چاپ اول، هـ.ش.
- (۲۱) کوهن، لوئیس؛ مانیون، لارنس؛ **راهنمای عملی تدریس**، مترجم: فاطمه شاکری با همکاری هما افروخته، مشهد: جهاد دانشگاهی، ۱۳۷۲ هـ.ش.
- (۲۲) گلپایگانی، ربانی، **دین و دولت**، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، بی تا.
- (۲۳) لطف‌آبادی، حسین، **روان‌شناسی رشد کاربردی نوجوانی و جوانی**، جلد اول، اهران: اسپید، چاپ اول، زمستان ۱۳۷۹ هـ.ش.
- (۲۴) محمدی ری شهری، محمد، **منتخب میزان‌الحکمه**، جلد دوم، ترجمه: حمیدرضا شیخی، قم: مؤسسه علمی و فرهنگی دارالحديث، ۱۳۷۷ هـ.ش.
- (۲۵) _____؛ طباطبایی، سید محمدکاظم؛ حسینی، سید حمید، **منتخب میزان‌الحکمه**، جلد اول، ترجمه: حمیدرضا شیخی، قم: مؤسسه علمی و فرهنگی دارالحديث، چاپ سوم، ۱۳۸۴ هـ.ش.
- (۲۶) محمدیان، محمود، **بلوغ**، تهران، انجمن اولیاءومریبان جمهوری اسلامی ایران، چاپ سوم، پاییز ۱۳۷۳ هـ.ش.
- (۲۷) مصباح یزدی محمدتقی، **قرآن شناسی**، محقق: محمود رجبی، قم: مؤسسه امام خمینی(ره)، چاپ ششم، ۱۳۹۴ هـ.ش.
- (۲۸) مطهری، مرتضی، **ده گفتار**، بی جا، بی نا، بی تا.
- (۲۹) _____، **مجموعه آثار**، جلد دوم، تهران: صدرا، ۱۳۶۹ هـ.ش.
- (۳۰) _____، **حماسه حسینی**، جلد دوم، تهران: صدرا، ۱۳۷۷ هـ.ش.
- (۳۱) معین، محمد، **فرهنگ لغت معین**، بی جا، بی نا، بی تا.
- (۳۲) مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، جلد بیست و پنجم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، بی تا.
- (۳۳) نصری، عبدالله، **انتظار بشر از دین**، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، بی تا.
- (۳۴) أبو داود سلیمان، سنن أبي داود، جلد هفتم، محقق: شعیب الأرئووط - محمّد کامل قره بللی، بی جا: دار الرسالة العالمیة، چاپ: اول، ۱۴۳۰ هـ.ق.
- (۳۵) حرّ العاملی، محمد بن الحسن، **وسائل الشیعه**، جلد هفتم، ترجمه: محمدرضا حسینی جلالی، قم: موسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لاحیاءالتراث، بی تا.

- ۳۶) طبرسی، فضل بن الحسن، مجمع‌البیان فی تفسیر قرآن، جلد چهارم، لبنان: دارالمعرفة، ۱۴۰۸ هـ.ق.
- ۳۷) فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، المحجۀ البیضاء، جلد سوم، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.
- ۳۸) مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، جلد دوم، جلد بیست و چهارم، جلد هفتاد و هشتم، قم: دارالکتاب الاسلامی، بی‌تا.
- ۳۹) نمازی شاهرودی، علی، مستدرک سفینه البحار، جلد دوم، محقق/مصحح: حسن بن علی نمازی، قم، بی‌نا، چاپ سوم، ۱۴۱۸ هـ.ق.
- ۴۰) نوری طبرسی، میرزا حسین، مستدرک‌الوسائل، جلد ۱۵، محقق: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام الإحياء التراث، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام الإحياء التراث، چاپ دوم، ۱۳۶۶ هـ.ش.
- ۴۱) انصاری، علیرضا، «راهکارهای جذب جوانان به دین»، مجله معارف اسلامی، شماره ۷۷، پاییز ۱۳۸۸ هـ.ش.
- ۴۲) زارعان، محمدجواد؛ شگرف نخعی، ایرج؛ «جایگاه تربیت دینی در ساختار نظام آموزش و پرورش»، مجله معرفت، شماره ۵۷، ۱۳۸۱ هـ.ش.
- ۴۳) سخنرانی وزیر آموزش و پرورش (مرتضی حاجی)، «رهبری دینی نسل جوان»، مجله پیوند، شماره ۲۶۰، ۱۳۸۰ هـ.ش.
- ۴۴) عباسی، محمد، «عوامل دین‌گریزی و گرایش جوانان به فرهنگ غرب»، معرفت، شماره ۱۱۶، ۱۳۸۶ هـ.ش.
- ۴۵) کریمی، عبدالعظیم، «تربیت غیرعمدی در مقابل تربیت عمدی»، مجله پیوند، شماره ۲۴۴، بهمن ۱۳۷۸ هـ.ش.